

УДК 323.2

Received 14 July 2017

Received in revised form 17 August 2017

Accepted 18 September 2017

Кривошеїн В.В.,

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

e-mail: 1-704@i.ua

**ПОЛІТИЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА:
ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ**

Резюме. Доведено, що головними рисами політичної ментальності сучасного українського суспільства є емоційність, чутливість, кордоцентричність, інтуїтивізм, волелюбність, демократизм, індивідуалізм, що тяжіє до малого згуртування. Українська політична ментальність набуває нелінійного характеру, що обумовлений великим рівнем самоорганізації та внутрішнього потенціалу. Цьому сприяли такі ментальні риси українців, як працьовитість, раціональність, самостійність, свободолобство, самоорганізація, народна правосвідомість тощо. Показано, що в процесі своєї еволюції політична ментальність українців зазнала певних трансформацій, в основному за рахунок нашарування на глибинні шари суспільної психіки рис поневоленої нації, притаманних різним регіонам політичної території України. Зокрема, українській політичній ментальності у пострадянську добу притаманні такі риси, як зрусифікований стан, комплекси національної меншовартості, нездатність до адекватної оцінки власних національних інтересів, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили тощо. Враховуючи суспільні зрушення останніх років, наголошено, що ментальність поневоленої нації, яка становить архаїчне ядро політичної ментальності сучасної України, поступово втрачає свій вплив на суспільне світосприйняття, проте на глибинному рівні ці ментальні риси ще продовжують функціонувати. Тому політична ментальність сучасної України має доволі суперечливий характер, в ній одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо.

Ключові слова: нелінійність політичної ментальності, архетип політичної ментальності, аетатистські настанови, ментальність поневоленої нації, суперечливість політичної ментальності.

Кривошеїн В.В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, e-mail: 1-704@i.ua

Политическая ментальность современного украинского общества: общее и особенное

Доказано, что главными чертами политической ментальности современного украинского общества являются эмоциональность, чувствительность, кордоцентричность, интуитивизм, свободолобие, демократизм, индивидуализм, тяготеющий к малым группам. Украинская политическая ментальность приобретает нелинейный характер, обусловленный высоким уровнем самоорганизации и внутреннего потенциала. Этому способствовали такие ментальные черты украинцев, как трудолюбие, рациональность, самостоятельность, свободолобие, самоорганизация, народная правосознание и т.д. Показано, что в процессе своей эволюции политическая ментальность украинцев претерпела определенные трансформации, в основном за счет наслоения на глубинные слои общественной психики черт порабожденной нации, присущих разным регионам политической территории Украины. В частности, украинской политической ментальности в постсоветское время присущи такие черты, как русифицированное состояние, комплексы национальной неполноценности, неспособность к адекватной оценке собственных национальных интересов, склонность больше

рассчитывать на внешнюю помощь, чем на собственные силы и тому подобное. Учитывая общественные изменения последних лет, отмечено, что ментальность порабощенной нации, которая составляет архаичное ядро политической ментальности современной Украины, постепенно теряет свое влияние на общественное мировоззрение, однако на глубинном уровне эти ментальные черты еще продолжают функционировать. Поэтому политическая ментальность современной Украины имеет достаточно противоречивый характер, в ней одновременно проявляются разные и даже противоположные качества: героизм и пассивность, свободолюбие, индивидуализм и конформизм, доверчивость и подозрительность и тому подобное.

Ключевые слова: *нелинейность политической ментальности, архетип политической ментальности, астатистские установки, ментальность порабощенной нации, противоречивость политической ментальности.*

Kryvoshein V.V., Oles Honchar Dnipro National University, e-mail: 1-704@i.ua

The political mentality of modern Ukrainian society: the general and the special

Abstract. *It is proved that the main features of the political mentality of modern Ukrainian society are emotionality, sensitivity, cordocentrism, intuitivism, love of freedom, democratism, individualism, which tends to be small groups. Ukrainian political mentality acquires a non-linear character due to the high level of self-organization and internal potential. Such mental traits of Ukrainians as diligence, rationality, autonomy, love of freedom, self-organization, popular sense of justice, etc. contributed to this. It is shown that in the course of its evolution, the political mentality of Ukrainians has undergone certain transformations, mainly due to the layering on the deep layers of the public psyche of the traits of an enslaved nation inherent in different regions of the political territory of Ukraine. In particular, the Ukrainian political mentality in the post-Soviet period has such features as the Russified condition, national inferiority complexes, inability to adequately assess their own national interests, the tendency to rely more on external assistance than on their own strength, and the like. Taking into account the social changes of recent years, it was noted that the mentality of the enslaved nation, which constitutes the archaic core of the political mentality of modern Ukraine, is gradually losing its influence on the public worldview, but at a deep level, these mental features still continue to function. Therefore, the political mentality of modern Ukraine is rather controversial, it simultaneously displays different and even opposite qualities: heroism and passivity, love of freedom, individualism and conformism, gullibility and suspicion, and the like.*

Key words: *non-linearity of the political mentality, the archetype of the political mentality, astatism installations, the mentality of the enslaved nation, the inconsistency of the political mentality.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах докорінних змін у різних сферах суспільного життя, глибоких духовно-культурних трансформацій конче потрібним є з'ясування спільних та особливих рис політико-ментального комплексу сучасного українського суспільства. Різні регіони України відрізняються один від одного не просто історією, а й сучасним економічним, культурним, соціально-політичним становищем, тому не є доречним говорити про якийсь загальноукраїнський менталітет. Він розпадається на регіональні менталітети (у просторовому пла-

ні) і на менталітети соціальних груп (у плані соціального розшарування). Саме регіональні та стратифікаційні форми ментальності є найважливішими і визначальними у поведінці особистості, тому що остання у своєму повсякденному житті спочатку сприймає себе як члена певної частини соціальної структури (прошарок, професійна група), потім – як мешканця конкретного регіону і лише після цього – як представника українського народу. Якщо перші щаблі ментальної ієрархії наявні так чи інакше в усіх українських громадян, то формування загальноукраїнської іден-

тичності – завдання на перспективу. Тобто загальноукраїнського менталітету, як стало-го явища в соціально-історичній реальності, ще не сформовано. Проте, за переконанням більшості учених, сьогодні на загальноукраїнському рівні подібні ментальні відмінності не можуть бути перешкодою для консолідації суспільства. Їх актуальність більш виражена у психологічному вимірі, при оцінці певних політичних лідерів тощо. На даному складному і суперечливому етапі розвитку України, коли регіональні відмінності стали найпопулярнішою темою політичних спекуляцій, важливо мати серед політичної еліти людей з різними місцевими рисами української ментальності, які могли б знаходити порозуміння з людьми і конструктивно вирішувати конфлікти, приймати необхідні рішення, володіти політичною ситуацією.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальні питання політичної ментальності сучасного українського суспільства розглядалися у працях О. Бондаренко [2], О. Донченко, Ю. Романенка [5], О. Караульної [8], В. Кизими [9], О. Козлової [11], Е. Макаренка [15], Н. Новікової [16], В. Омелянчика [17], С. Павлюка [18], О. Рудакевич [20-21], О. Стадніченко [22], О. Стасевської [23], В. Фокіної [26], А. Фурмана [28], А. Ячного [31] та ін. Правовий та управлінський аспекти політичної ментальності українського народу розглядався у працях Н. Гнасевиц, І. Гнасевиц, В. Паучка [3], В. Горбатенка [4] та ін. Історичний вимір політичної ментальності українського народу представлений у працях Г. Євсєєвої [6], І. Ємельянової [7], І. Ковальської-Павелко [10], І. Поліщука [19], О. Фостачук [27] та ін.

Мета дослідження – розкрити змістовні характеристики політичної ментальності сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Дослідники, які вивчають політичну ментальність сучасного українського соціуму, схиляються до думки, що її головними рисами є емоційність, чутливість, кордоцентричність, інтуїтивізм, волелюбність, демократизм, індивідуалізм (скоріше схильний до малого гурту). Ці риси

почали формуватися за часів Київської Русі, коли нормани (за однією з поширених версій) на певних психоенергійних засадах згуртували східнослов'янські племена у велику імперію. Саме тоді склався первинний архетип східнослов'янської політичної ментальності, тісно пов'язаний з історично домінуючою формою життєзабезпечення, тобто із землеробним та осілим способом життя.

На цей аспект у свій час звернув увагу В'ячеслав Липинський, який започаткував в українському суспільствознавстві традицію розгляду взаємовпливу менталітету нації та її політичної культури. На його думку, українському народу притаманні риси, які є характерними для землеробських народів, а також особливим є значення Дикого степу у формуванні світогляду українця. Саме в їх взаємовпливі і слід шукати специфіку механізмів життєдіяльності українського народу. Таку ситуацію В. Липинський називав ситуацією «пограниччя» між «осілим» та «кочовим» елементами, між «цивілізацією плуга» та «цивілізацією степу», ситуацією співіснування «осілої і кочової державності». Тобто, за спостереженням Ольги Бондаренко, «на відміну як від власне землеробських народів, так і від кочівників, де дія природних факторів на життя є безпосередньою, в Україні домінуючу роль відігравали суспільно-політичні умови, які визначали сам характер й масштаби взаємодії суспільства та навколишньої природно-ландшафтною зони. У подальшому, у тому числі й після XVIII ст., названа обставина не тільки не зникла, а навпаки, набула більш глибокого характеру і нових якісних рис. Питома вага соціально-політичних чинників не зменшувалася, а зростала. Це не могло не спричинити кардинального впливу як на формування українського менталітету в цілому, так й на визначення його змістів безпосередньо у соціально-політичній царині» [2, с. 61].

Такий межовий характер політичної ментальності, притаманний українському соціуму, у свою чергу, заклав основу т. зв. нелінійному типу політичної ментальності, який характеризується великим рівнем самооргані-

зованості та внутрішніх потенцій, що потребує лише незначного зовнішнього керування. Тобто у політичній ментальності українців чітко відчувається нахил до самоврядування. Як справедливо зазначає Володимир Горбатенко, «самоврядні потенції української ментальності – це один з основних складників генетичного коду українського народу, внутрішні потужно-творчі сили, котрі, внаслідок несприятливих для саморозвитку українського етносу і української нації обставин, переважно залишилися незатребуваними, достатньою мірою нереалізованими і які за умови створення сприятливих можливостей для самореалізації українського народу можуть прислужитися в суспільно-політичній державотворчій практиці» [4, с. 134].

Потужними внутрішніми творчими рушійними силами соціально-політичної життєдіяльності українців виступають такі самоврядні потенції їх ментальності як: психологія працюючого господаря; здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання; вміння самим собі давати раду, боротися за виживання; бажання свободи; стихія вільної самодіяльності незалежної особистості; «небажання бути глядачем світової драми, а тільки її актором»; високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу; народна правосвідомість; здатність до громадсько-політичної творчості «знизу» тощо [4, с. 134]. Тобто самоврядні потенції української ментальності є невід'ємною частиною історичного «образу» українського народу. Вони належать до базових рис українського народу, знаходять своє віддзеркалення у суспільно-політичній сфері сьогодення України.

З розпадом Київської Русі, коли розпочався активний процес окатоличення та ополячення української шляхти і відлучення її від національної культури, у політичній ментальності відбулися певні зміни. Саме в цей час почалося формування нового репродукційного прошарку українського суспільства – з лави селян-хліборобів почала народжуватися вій-

ськова та політична еліта «вільних лицарів», тобто козаків. Архетип землероба зіштовхнувся з образом воїна-кочівника, внаслідок чого сформувався архетип хутора.

Крім того, за спостереженням Миколи Костомарова, присутність на етнічних українських землях із часів Київської Русі значної кількості іноземців, традиція приймати до лав козацтва представників різних націй і віросповідань сформували українців як націю вищою мірою толерантну, відкриту до сприйняття інших культур та їхніх святинь, проте готову виступити проти кожного, хто образить її національну святиню. Домінування в психічному складі українців особистої свободи та вільнодумства визначало й продовжує визначати утворення товариств на основі спільної згоди та можливості розпуску в разі незгоди. Разом із тим у соціально-політичному житті ментальність українців, котра тяжіє до засвоєння «духу», а не «тіла», спричинила багато разів в історії неспроможність громадян до утвердження єдино-державного життя. Аспект домінування особистої свободи виявляється не лише на державно-політичній «ниві», а й на рівні сім'ї та родини. М. Костомаров робить такий висновок: «У Південній Русі, щоб зберегти любов і злагоду між близькими родичами, треба їм розійтися і якомога менше мати спільного. Взаємний обов'язок, заснований не на вільній угоді, а на фатальній необхідності, тяжкий для південнорусів...» [12, с. 11].

Інший український історик та суспільний діяч Володимир Антонович, аналізуючи риси ментальності трьох народів – українсько-руського, польського та великоруського (тобто російського), виводить із них національний характер (менталітет). Наприклад, характерна для українців уповільненість реакцій на образи, чулість до неприємних вражень виражаються в сумирності їхнього характеру, гуморі (як засобі зменшення неприсмного враження від образи), а також у нещирості. Ліризм української «народної душі», що описується як м'якість і тонкість емоційного начала, виявляє закритий і меланхолійний характер, а відтак українці виявляють люб'язність до дуже

обмеженого кола осіб, насамперед до власної родини. Ця ж риса ментальності визначає те, що «русини не скоро і трудно братаються і ніколи дружба їх не заходить до зайвої інтимності. Ворогування їх не буває лютим, зате тягнеться довгий час без устанку» [1, с. 185].

Досліджуючи історичну компоненту у формуванні українського менталітету – віче, козацьку раду, рибальство, чумацтво, В. Антонович звертає увагу на вагомість індивідуальної свободи для кожного русина (так він називав українців), що виявляє себе в рівноправності його членів, пошані до заслуг певної людини, котра не позначиться на «більшому пайку із заробітку». Він намагається провести демаркаційну лінію між рисами ментальності українців і їхнім менталітетом: розумова «осібність» русина виявляється у великій обережності до всіляких теорій, відсутності схильності вірити їм без досвідної перевірки, аналізі та скепсисі в повсякденному житті [1, с. 185-186].

На ці риси ментальності звертає увагу і Дмитро Чижевський, який відзначав, що показовими для українців є такі риси ментальності, як індивідуалізм і «стремління» до свободи. Ці риси спричинюють самоізоляцію в поведінці українців, призводять до конфліктної поведінки з усіма, виявляють невміння ефективної роботи в команді; вони обумовлені здебільшого психічним неспокоєм і рухливістю, що, з одного боку, формують бунтарський дух українців, мужність і готовність до боротьби, а з іншого – виявляють себе у взаємній боротьбі всередині нації [29, с. 17].

Д. Чижевський звертає особливу увагу на те, як природа й історія впливають на національну ментальність, а та, у свою чергу, – на менталітет. Зокрема, широкі простори української природи – степ – визначають величність нашої душі, котра виражається в гостинності українців, їхньому героїзмі, а поряд із тим у їхній уже згаданій войовничості, адже степ завжди був місцем, звідки до нас приходили кочівники-завойовники. В історичному аспекті показовою є доба українського бароко, котра по собі в ментальності залишила певну

«декоративність», акцент на тому, щоб «здаватися, а не бути», а ті, у свою чергу, в менталітеті виявляються в шанобливості українців, імпозантній поведінці, прагненні не бути гіршими, аніж сусіди, бажанні робити широкі жести.

Ще одна трансформація політичної ментальності українців відбувається за часів Хмельниччини та Руїни, коли була скасована козащина. Почала формуватися т. зв. культурницька еліта – українські землі стають своєрідним полігоном західноєвропейської цивілізації для Російської імперії, у складі якої опинилася значна частина українських земель. Саме в той час виникає антагонізм між українською культурою хутора й європейською культурою міста. Внаслідок цієї взаємодії виникає архетип містечка [13, с. 112].

О. Донченко і Ю. Романенко, характеризуючи політичну ментальність сучасної України, також відмічають цю особливість, стверджуючи, що на індивіда діє подвійний, суперечливий інформаційний квант – вимоги влади бути «автономно-ринковими» і «злимми» до життя й етнокультурна ментальність, у якій немає таких патернів поведінки [5, с. 27].

Відмічені особливості можуть пояснюватися тим, що нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом, культура якої піддавалась тотальному нищенню, починає набувати нових ментальних рис. У неї розвивається мімікрія, тобто здатність пристосовуватися до чужих порядків, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм як спосіб захисту й збереження власних етнічних рис, комплекс меншовартості, який зумовлений передусім станом багатовікового бездержавного існування [15, с. 12-13]. Останній породжує комплекс «кривди», образи, що може, у свою чергу, спричинити міжнаціональні конфлікти [21, с. 89].

Вищезазначені комплекси виступають головними перепонами на шляху державотворення, національного відродження, плекання національної гідності, становлення та утвердження національної ідеї, і від їх вирішення залежить сама можливість становлення су-

часної української нації, здатної посісти гідне місце в ряду інших цивілізованих націй.

У зв'язку з цим Оксана Козлова пише: «Досвід України показує, що політична культура поневоленої нації дедалі більше характеризується конформізмом, забуттям власних традицій і символів, насиченням суспільної свідомості та суспільних відносин чужоземними цінностями і нормами, посиленням аморальних проявів та рабської психології. Відбувається деформація ментальності: на глибинному рівні психіки функціонують власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватися набуті в неволі ментальні настанови» [11, с. 330]. Останні все більше блокують і витісняють компоненти політичної ментальності [15, с. 12-13].

На прикладі певних сторінок з політичної історії України Едуард Макаренко розглядає виникнення деяких рис політичної ментальності, таких як індиферентність до влади, миролюбність, справедливість, схильність нації до народовладдя, до республіканської форми державного управління, традиція федеративного державного ладу, незалежність у стосунках церкви та держави, орієнтація на досягнення політичної культури Західної Європи [15, с. 12].

При цьому ці кращі риси духовного складу та культури українців – демократизм, миролюбність, доброзичливість та інші – в конкретних обставинах історичного розвитку України часто були для неї несприятливими чинниками. Типовим прикладом тут є агресія з боку російського імперського чиновництва, що була викликана демократизмом державного та військового устрою Гетьманської держави та Запорізької Січі. Очевидно, що і нинішня агресивна політика щодо України з боку РФ багато в чому обумовлена ментальним дисонансом у сприйнятті політичних (та в принципі і будь-яких інших) реалій суспільного життя.

Негативно вплинули на формування державницьких якостей українців і такі ментальні риси, як крайній індивідуалізм, перевага емоційного, почуттєвого над інтелектом і

волею та певні компоненти селянської психологічної настанови. На думку О. Козлової, ці якості української ментальності в політичному житті нації проявилися в зверхності особистих інтересів над загальнонародними і державними, небажанні підкорятися органам державної влади, підозрливість до їх зміцнення, схильність до малих форм організації, анархізмі, критиканстві, міжособній боротьбі, політичній фракційності, хворобі отаманства, бунтарстві, проявах зрівнялівки, перевазі емоцій над розумом і волею при вирішенні політичних проблем, недостатньому розвитку вольових якостей та цілеспрямованості, недисциплінованості, неорганізованості, притупленні почуття громадянського обов'язку [11, с. 330].

Належність етнічних українських земель до різних держав виробили впродовж тривалого історичного періоду в свідомості українців досить специфічне ставлення до влади. Як відзначають дослідники, особливістю української ментальності, яка сформувала стійкий стереотип, є буйний індивідуалізм і непокору владі. «Влада, яка століттями була синонімом чужої влади, – зазначає Володимир Янів, – не може у нас асоціюватися з чимось зрозумілим, доцільним, бажаним і в умовах власної державності кінцевим. Вона продовжує в нас викликати відчуття насильства, і до влади ставимось вкрай негативно» [30, с. 47]. Ігор Поліщук пояснює цю особливість політичної ментальності як аетатистські настанови, що «виникають на підставі природної негації колоніальної влади, отримують усталення через відоме психічне явище перенесення, коли свідомий (чи підсвідомий) протест проти влади поневолювачів трансформується у перманентне відчуження українців від політичної влади загалом» [19, с. 335].

Крім того, якщо поневолена нація стає об'єктом тривалого політичного панування кількох держав або під іноземний вплив потрапляє певна її територія, то різні частини одного етносу виробляють особливі риси ментальності. На цій основі формується і специфіка політичної культури різних національ-

них регіонів, що стає серйозною перепорою на шляху побудови соборної держави. Тобто Україна в ментальному аспекті відрізняється значною строкатістю. Так, західна (волинська) спільнота характеризується переважанням таких рис, як терпеливість, толерантність, мрійливість та інші, тоді як південно-західній спільноті (Галичина) більш притаманні яскравий індивідуалізм, наполегливість, тенденція до лідерства. Так само можна спостерігати певну відмінність ментальності гуцулів та дніпровсько-таврійських степовиків: у перших – типова для гірських мешканців відкритість і, водночас, самозаглибленість, звичка покладатися на власні сили, у других – упертість і наполегливість, гуртовність, бажання здійснити задумане [11, с. 330].

Модернізація українського менталітету передбачає не консервацію, а розхитування застарілих традицій, їхнє критичне переосмислення та перегляд, що готує нову світоглядну основу для сприйняття нових ціннісних орієнтирів сучасними та майбутніми українцями [25, с. 188]. У зв'язку з цим цікавими є спостереження Володимира Кизими, який поділяє нації та їх ментальності на класичні та некласичні. До класичних суспільств він відносять достатньо стабільні спільноти людей зі стійкою етнічністю, певною територією і державно-інституційними структурами; ці суспільства є основою синхронічної структури людства; всесвітня історія будується перш за все як еволюція класичних суспільних утворень та стосунків між ними. До некласичних суспільств відносяться, зокрема, народи, життя яких має доволі неусталений характер, значною мірою залежить від природних й соціальних випадковостей. Тому такі суспільства зберігають себе більше не за рахунок урівноважених структур й зміцнювальних функцій, а завдяки динамізму стосунків із зовнішнім світом. Існуючи як визначені цілісності із відповідними ознаками, вони весь час знаходяться у динамічному, неусталеному стані, постійно маневруючи. Виходячи з цього, В. Кизима відносить Україну до некласичних, маргінальних суспільств, для яких

характерним є те, що соціально-економічні та інші процеси розвивають у них під дією не внутрішніх, а зовнішніх чинників (див.: [9]).

Особливість України полягає в тому, що вона, як правило, не була ні центром, ні периферією і майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, на лінії їх протистояння, в центрі їх боротьби, включаючись до складу то однієї, то іншої держави. Тому для України характерний нестійкий стан, постійне маневрування і балансування на межі ризику. Так, у політиці маргінальний стан України виявився в наявності різних інтересів, устремлінь, ідеологій, в орієнтації на різних сусідів. Це вело до регіональних розбіжностей і непорозумінь, а то й до тяжких наслідків, одним з яких була руїна. Отже, впливом маргінального складника ментальності українського народу пояснюється наявність у його політичній культурі субкультур, орієнтованих на цінності тих чи інших сусідніх націй та держав. Маргінальний стан України позначився і на змісті національної ідеї. Українці впродовж віків мріяли про те, як би вирватися з-під контролю тої чи іншої держави [11, с. 329].

Характеризуючи політичну ментальність сучасної України, Ігор Поліщук наголошує на її постколоніальний, пострадянський, посткомуністичний характер. Постколоніальний характер політичної ментальності обумовлений такими рисами: зрусифікований стан, комплекси національної меншовартості, нездатність до адекватної оцінки власних національних інтересів, схильність більше розраховувати на зовнішню допомогу, ніж на власні сили. Проте характер сучасних соціально-політичних процесів дозволяє твердити, що політична культура українського суспільства стає національною та незалежницькою [19, с. 334].

Стрижнем історії України є боротьба за національну незалежність – на тлі відстоювання цілісності та самодостатності українського національного духовного життя. Причому специфіка полягала у тому, що головною була ідея не стільки «незалежності для», скільки

«незалежності від», тобто ідея свободи. Така методологічно-світоглядна інтенція дозволяла українському народу успішно розв'язувати у конкретних ситуаціях питання виживання. За таких умов на рівні ментальності в українців вироблявся певний психоповедінковий стереотип, який полягав в «активізації протидії політичному, духовному, культурному й фізичному насильству, для збереження власної усвідомленої ідентичності, свого вже освоєного соціокультурного простору» [18, с. 111]. Психовідчуття «незалежності від» набуло в Україні такої універсальності й загальності, що мало в свідомості людей характер не тільки національної, а й соціальної ідеї. Прагнення до національної свободи поєднувалось із боротьбою за соціальне звільнення, їх перехрещування було органічним. Виступи за національну незалежність проти зазіхань інших країн, народні рухи й повстання проти власних панів – явища, що мають в Україні єдиний ментальний корінь. Урахування цієї обставини дає можливість багато чого зрозуміти в українській соціально-політичній ментальності [2, с. 62].

За ставленням до демократії і держави політична ментальність українців і дотепер залишається авторитарною, етатистською, патерналістською. Але за умов суверенного існування відроджуються такі традиційні риси української політичної ментальності, як народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (не людина і нація для держави, а держава для людини і нації).

За ідеологічною спрямованістю для політичної ментальності українців притаманний розкол суспільства на прихильників комуністичних і соціалістичних цінностей, з одного боку, та консервативно-ліберальних – з іншого [19, с. 334].

Базові ментальні риси українців є відтворенням соціопсихічних складників українського національного характеру і постулюють витривалість, правдолюбство, силу волі та фізичну силу, пильність, любов до порядку, впевненість у собі, розсудливість, вибагливість до товариства, цінування власної свобо-

ди, певну нематеріальну духовну енергію, що формує суспільство, творче горіння, прив'язаність до своєї садиби, своєї хати, гордість [14, с. 57].

У цілому політичну культуру посткомуністичної України в цілому слід визначити як «авторитарну, з деякими демократичними і тоталітарними компонентами» [21, с. 29]. Як справедливо вважає О. Рудакевич, головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності та політичної культури має стати побудова суверенної, соборної, демократичної української держави. Крайній індивідуалізм буде подолано формуванням демократичних суспільних відносин та правової держави, у якій індивідуальна свобода буде органічно поєднана з громадянськими обов'язками і відповідальністю. Відродження української нації і державності повинно подолати комплекси «меншовартості» і «кривди», очистити українську душу від рабської психології, зміцнити моральність суспільства [21, с. 196].

Враховуючи цей суперечливий характер, науковці до ментальних рис українців часто відносять терплячість, відважність, скромність, обережність, наполегливість у досягненні мети та уміння стійко сприймати невдачі, повага до жінки, до батьків, до родинних звичаїв і демократичного суспільного устрою, заповзятливість, творчий дух, завдяки якому індивідуалізм українця протистоїть стадності (хоча відданість улюбленій справі спонукає його знаходити партнерів і однодумців, звідки тяга українця до різних спілок, коаліцій, єдностей тощо), усвідомлення своїх політичних традицій, дух волелюбності й національної гордості.

Отже, можна виділити дві групи типових ментальних настанов українців, які вирішальним чином впливають на формування політичної ментальності: природні і споконвічні; набуті в умовах політичного поневолення. До перших відносяться такі ментальні настанови: крайній індивідуалізм (або егоцентризм), перевага почуттєвого над інтелектом і волею та певні компоненти селянської психологічної

настанови. Ці якості української ментальності в політичному житті нації проявилися в зверхності особистих інтересів над загальнонародними і державними, небажанні підкорятися органам державної влади, підозрілості до їх зміцнення, схильності до малих форм організації, анархізмі (громадоцентризмі), критиканстві, міжособистій боротьбі, політичній фракційності, хворобі отаманства, бунтарстві, проявах зрівнялівки, перевазі емоцій над розумом і волею при вирішенні політичних проблем, недостатньому розвитку волевих якостей та цілеспрямованості, недисциплінованості, неорганізованості, притупленні почуття громадянського обов'язку.

У другу групу ментальних настанов входять: психологічна мімікрія, формалізм, рецидиви рабської психології, комплекс «меншовартості» та «кривди». У політичній культурі ці психічні якості проявилися в поверховому, формальному сприйнятті політичних цінностей і норм, невірі в сили власного народу і покладанні надто великих надій на безкорисливу допомогу інших держав, рабському служінні іноземним правителям, приниженому почутті національної гідності, кар'єризмі ціною зради національних інтересів, проросійських та інших чужинських орієнтаціях. До цієї групи психологічних чинників слід віднести також ментальну фрагментарність суспільства, породжену тривалою насильницькою розірваністю українського народу, його територій між різними державами та цілеспрямованою асиміляцією» [20, с. 30].

Висновки. Доводиться констатувати, що ментальність поневоленої нації, яка становить архаїчне ядро політичної ментальності сучасної України, поступово втрачає свій вплив на суспільне світосприйняття, проте на глибинному рівні ці ментальні риси ще продовжують

функціонувати. На архаїчні шари української політичної ментальності починають нашаровуватись набуті в умовах існування незалежної Української держави ментальні настанови. Тому ментальність сучасної України має доволі суперечливий характер, в ній одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та свою роль в історичному процесі. Різні ментальні настанови формували й різні типи політичних цінностей та ідеалів, віддаляли українство від власного культурного коріння.

Тобто політичній ментальності сучасної України властиві такі системотворчі ознаки:

– інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

– кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуро-творчості;

– перевага емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення;

– анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистісної свободи;

– меншовартість – певний тип самооцінки, пов'язаний з визначенням недостатності своїх національних особливостей у порівнянні з іншими народами та націями або внаслідок браку внутрішніх національних якостей, які виникли в результаті зовнішніх обставин.

Бібліографічні посилання

1. Антонович В.Б. Три національні типи народні. Український історичний журнал. 2017. № 3. С. 171-190.
2. Бондаренко О.В. Українська національна ментальність як політична цінність. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2009. Вип. 36. С. 57-67.

3. Гнасевич Н., Гнасевич І., Паучок В. Формовияви української ментальності в контексті становлення правової держави. *Психологія і суспільство*. 2011. № 3. С. 14-21.
4. Горбатенко В. Самоврядні потенції української ментальності. *Мала енциклопедія етнодержавництва*. К.: Генеза, Довіра, 1996. С. 134.
5. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.
6. Євсєєва Г., Архипенко Л. До питання про український менталітет і формування української національної ідеї. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. С. 122-133.
7. Ємельянова І.А. Соціально-історичні аспекти формування української ментальності. *Наукові праці*. Сер.: Соціологія. 2008. Т. 84, вип. 71. С. 58-61.
8. Караульна О.М. Проблема збереження національної ментальності в умовах євроінтеграції. *Наукові праці*. Сер.: Політологія. 2014. Вип. 216, т. 228. С. 32-35.
9. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для»? Маргінальна сутність ментальності України. *Віче*. 1993. № 9. С. 114-126.
10. Ковальська-Павелко І.М. Історична пам'ять як ментальний простір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, *соціологія*. 2017. № 2 (33). С. 331-334.
11. Козлова О.М. Вплив ментальності на формування політичної культури українства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Сер. 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Спец. вип.: Політика і духовність в умовах глобальних викликів. С. 327-332.
12. Костомаров Н. Две русские народности / обраб. текста, ред. А.П. Ковалева; предисл. В.А. Дорошенко. К.; Х.: Майдан, 1991. 71 с.
13. Кривошеїн В.В. Системологія політичного світосприйняття: структурно-компонентний аспект. Д.: ДНУ, 2004. 146 с.
14. Лозко Г. Соціопсихічні складники українського національного характеру. *Мала енциклопедія етнодержавництва*. К.: Генеза, Довіра, 1996. С. 57.
15. Макаренко Е.М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук, спец. 09.00.03 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2000. 16 с.
16. Новікова Н.Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. Сер.: Політичні науки. 2015. Т. 173. С. 30-34.
17. Омелянчик В.М. Логічні та метафізичні засади теорії поняття «український менталітет». *Проблеми теорії ментальності*. К.: Наук. думка, 2006. С. 129-133.
18. Павлюк С. Хто він, зарубіжний українець? *Віче*. 1993. № 4. С. 109-116.
19. Поліщук І. Історична політична ментальність українства: проекція у сучасність. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 333-338.
20. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації. *Розбудова держави*. 1995. № 10. С. 26-30.
21. Рудакевич О.М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. 456 с.
22. Стадніченко О.І. Ментальність як чинник становлення та розвитку громадянського суспільства (на прикладі України). *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету*. Сер.: Економіка, право, політологія, туризм. 2010. Вип. 1. С. 154-158.
23. Стасевська О.А. Новітній ментальний простір українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер.: Філософія,

філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2 (33). С. 363-367.

24. Тополь О.В. Архетипи української ментальності в міфопоетичному дискурсі. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 247-250.

25. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. Попова. К.: Знання, 1998. 262 с.

26. Фокіна В.І. Українська ментальність як основа політичної культури. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2011. Вип. 28. С. 321-329.

27. Фостачук Е.А. Социальная память и конструирование ментальности в современной Украине. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Сер.: Соціологія і політичні науки. 2003. Т. 8, вип. 9. С. 85-91.

28. Фурман А. Психокультура української ментальності. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. 2-ге вид. 168 с.

29. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью Йорк, 1991. 176 с.

30. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / упоряд. М. Шафовал. 3-тє вид., стереотип. К.: Знання, 2006. 340 с.

31. Ячний А.М. Маніпулятивне спрямування трансформацій ментальності в сучасному українському суспільстві. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2017. № 2 (33). С. 377-380.

References

1. Antonovych V.B. (2017) Try natsionalni typu narodni (Three national types of folk). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3, 171-190.

2. Bondarenko O.V. (2009) Ukrainka natsionalna mentalnist yak politychna tsinnist (Ukrainian national mentality as a political value). *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. 36. 57-67.

3. Hnasevych N., Hnasevych I., Pauchok V. (2011) Formovyiavy ukrainskoi mentalnosti v konteksti stanovlennia pravovoi derzhavy (Provision of the form of the Ukrainian mentality in the context of the formation of a legal state). *Psykhologhiia i suspilstvo*. 3. 14-21.

4. Horbatenko V. (1996) Samovriadni potentsii ukrainskoi mentalnosti (Self-governing potentials of Ukrainian mentality). *Mala entsyklopediia etnoderzhavnytstva*. Kyiv: Geneza, Dovira. 134.

5. Donchenko O., Romanenko Yu. (2001) Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia) (Archetypes of social life and politics (Deep regulating the psycho-political everyday life)). Kyiv: Lybid. 334.

6. Yevsieieva H., Arkhypenko L. (2011) Do pytannia pro ukrainskyi mentalitet i formuvannia ukrainskoi natsionalnoi idei (On the question of the Ukrainian mentality and the formation of the Ukrainian national idea). *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. 1. 122-133.

7. Yemelianova I.A. (2008) Sotsialno-istorychni aspekty formuvannia ukrainskoi mentalnosti (Socio-historical aspects of the formation of Ukrainian mentality). *Naukovi pratsi. Serii: Sotsiologhiia*. 84, 71. 58-61.

8. Karaulna O.M. (2014) Problema zberezhenntia natsionalnoi mentalnosti v umovakh yevrointehratsii (The problem of preserving national mentality in the context of European integration). *Naukovi pratsi. Serii: Politologhiia*. 216, 228. 32-35.

9. Kyzyma V. (1993) «Nezalezhnist vid» chy «nezalezhnist dlia»? Marhinalna sutnist mentalnosti Ukrainy («Independence from» or «independence «for»? Marginal essence of mentality of Ukraine). *Viche*. 9. 114-126.

10. Kovalska-Pavelko I.M. (2017) Istorychna pamiat yak mentalnyi prostir (Historical memory as a mental space). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava*

Mudroho». *Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2 (33). 331-334.

11. Kozlova O.M. (2014) Vplyv mentalnosti na formuvannia politychnoi kultury ukrainstva (Influence of mentality on formation of political culture of Ukrainians). *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Spetsialnyi vypusk: Polityka i dukhovnist v umovakh hlobalnykh vyklykiv. 327-332.

12. Kostomarov N. (1991) Dve russkie narodnosti (Two Russian nationalities). Kiev; Kharkov: Maydan. 71

13. Kryvoshein V.V. (2004) Systemolohiia politychnoho svitospryiniattia: strukturno-komponentnyi aspekt (Systemology of political worldview: structural-component aspect). Dnipropetrovsk: DNU. 146.

14. Lozko H. (1996) Sotsiopsychichni skladnyky ukrainskoho natsionalnogo kharakteru (Socio-psychic components of the Ukrainian national character). *Mala entsyklopediia etnoderzhavnytstva*. Kyiv: Geneza, Dovira. 57.

15. Makarenko E.M. (2000) Mentalnist i formuvannia politychnoi kultury natsii (sotsialno-filosofskyi analiz) (Mentality and formation of the political culture of the nation (socio-philosophical analysis)): avtoreferat dysertatsii ... kandydata filosofskykh nauk, spetsialnist 09.00.03. Kyiv. 16.

16. Novikova N.Ie. (2015) Mentalitet yak determinanta formuvannia politychnoi kultury v Ukraini (Mentality as a determinant of the formation of political culture in Ukraine). *Naukovi zapysky NaUKMA. Seriia: Politychni nauky*. 173. 30-34.

17. Omelianchuk V.M. (2006) Lohichni ta metafizychni zasady teorii poniattia «ukrainskyi mentalitet» (Logical and metaphysical principles of the theory of the concept «Ukrainian mentality»). *Problemy teorii mentalnosti*. Kyiv: Naukova dumka. 129-133.

18. Pavliuk S. (1993) Khto vin, zarubizhnyi ukrainets? (Who is he, a foreign Ukrainian?) *Viche*. 4. 109-116.

19. Polishchuk I. (2013) Istorychna politychna mentalnist ukrainstva: proektsiia u suchasnist (Historical political mentality of Ukrainians: projection into modernity). *Studia politologica Ucraino-Polona*. 3. 333-338.

20. Rudakevych O. (1995) Mentalnist i politychna kultura ukrainskoi natsii (The mentality and political culture of the Ukrainian nation). *Rozbudova derzhavy*. 10. 26-30.

21. Rudakevych O.M. (2010) Natsionalna politychna kultura: teoriia, metodolohiia, ukrainskyi dosvid (National political culture: theory, methodology, Ukrainian experience). Ternopil: Vydavnytstvo TNEU «Ekonomichna dumka». 456.

22. Stadnichenko O.I. (2010) Mentalnist yak chynnyk stanovlennia ta rozvytku hromadianskoho suspilstva (na prykladi Ukrainy) (Mentality as a factor in the formation and development of civil society (on the example of Ukraine)). *Naukovyi visnyk Instytutu mizhnarodnykh vidnosyn Natsionalnogo aviatsiinoho universytetu. Seriia: Ekonomika, pravo, politolohiia, turyzm*. 1. 154-158.

23. Stasevska O.A. (2017) Novitnii mentalnyi prostir ukrainskoho suspilstva (Newest mental space of Ukrainian society). *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*». *Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*. 2 (33). 363-367.

24. Topol O.V. (2014) Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti v mifopoetychnomu dyskursi (Archetypes of Ukrainian mentality in the mythopoetic discourse). *Hileia: naukovyi visnyk*. 87. 247-250.

25. Fenomen natsii: osnovy zhyttiediialnosti (The phenomenon of the nation: the basis of life) (1998) / B. Popov (ed.). Kyiv: Znannia. 262.

26. Fokina V.I. (2011) Ukrainska mentalnist yak osnova politychnoi kultury (Ukrainian mentality as the basis of political culture). *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. 28. 321-329.

27. Fostachuk E.A. (2003) Socialnaya pamyat i konstruirovannia mentalnosti v sovremennoy Ukraini (Social memory and construction of mentality in modern Ukraine). *Visnyk Odeskoho natsionalnogo*

universytetu imeni I.I. Mechnykova. Serii: Sotsiologhiia i politychni nauky. 8, 9. 85-91.

28. Furman A. (2011) *Psykhokultura ukraïnskoi mentalnosti* (Psychoculture of Ukrainian mentality). Ternopil: NDI MEVO. Druhe vydannia. 168.

29. Chyzhevskiy D. (1991) *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* (Essays on the history of philosophy in Ukraine). New York. 176.

30. Yaniv V. (2006) *Narysy do istorii ukraïnskoi etnopsykhologii* (Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology). Tretie vydannia, stereotypne. Kyiv: Znannia. 340.

31. Yachnyi A.M. (2017) *Manipuliatyvne spriamuvannia transformatsii mentalnosti v suchasnomu ukraïnskomu suspilstvi* (Manipulative direction of transformation of mentality in modern Ukrainian society). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofia, filosofia prava, politologhiia, sotsiologhiia.* 2 (33). 377-380.